

Deák Angéla-Vilma doktorjelölt *Walter Jens munkássága mint a teológia és irodalom keresztmetszete* című doktori dolgozata témájánál és interdiszciplináris jellegénél fogva is nagy ívű és terjedelmes munka (a függelékekkel és a felhasznált irodalom jegyzékével együtt 343 oldal), amely mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy a disszertáció szerzője hűséges maradt kettős szakképzettségéhez. Tudniillik a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán és ugyanakkor a Német Tanszéken szerzett licenciátusi oklevelet. Ennek a kettős hűségnek különösképpen kell örülnünk manapság, amikor a tudományok gyors fejlődése következtében nemcsak azt tapasztalhatjuk, hogy bizony, még fokozottabban igaz az antik mondás: *ars longua, vita brevis*, hanem azt is, hogy belénkényszeredünk a szakbarbárság keskeny és szűkhorizontú szurdokaiba, ahol látásmódunk ugyan valós és helyénvaló lehet, de ez csupán töredéke a teljesebb valóságnak. [...]

A doktorjelöltnek terjedelmes kutatási anyaggal kellett megbirkóznia, s a téma jellegénél fogva egyaránt kellett bizonyítania a teológiában és az irodalomban való jártasságát. Olyan témát dolgozott fel, amely rengeteg új kérdést vet fel, és amely továbbgondolásra serkent. [...] Témaválasztásának egyebek mellett azért is örülhetünk, mert olyan teológiai vonatkozású német irodalmat dolgoz fel, illetve ismertet a teológusok és az irodalmárok szélesebb köre számára – elsősorban nekik ajánlja kutatásának anyagát –, amely egyre mellőzöttebbé válik amiatt, hogy az oktatott idegen nyelvek között túlságosan teret veszített a német. A témához kapcsolódó és általa feldolgozott irodalom pedig jelentős mennyiségű, amint ezt a dolgozat végéhez csatolt, 29 oldalas irodalomjegyzék is tükrözi.

**Dr. Adorjáni Zoltán,
Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár**

Deák Angéla:

Walter Jens munkássága mint a teológia és irodalom keresztmetszete.

Összefoglalás

Ez a doktori dolgozat a teológia és az irodalomtudomány kapcsolatának alakulását és aktuális helyzetképét mutatja be, kiemeli a teológia és az irodalom kölcsönös kihívásainak, illetve gyümölcsöző interakciójának meglétét, szükségességét, és egy olyan értelmezési módszer ismertet, amely nagymértékben kitágítja a teológiai horizontot. Walter Jens munkásságának elemzésével betekintést nyújt a kérdéskör gyakorlati mélyébe és felvázolja azokat a teológiai kérdéseket, amelyeket az ő illusztris életműve provokál.

Míg a teológia felfele tekintve és a transzcendens felé mutatva keresi a létezés értelmét, az egzisztenciális „hogyan”-t, addig az irodalom vízszintes síkon foglalkozik az emberi élet egzisztenciális kérdéseivel. Az egységes világlátás, a világ és én-értelmezés lehetőségét két irány, a transzcendens és immanens ki-

egyensúlyozott figyelembevétele, a megfogalmazott kérdések egymásnak való feltevése, megvitatása adja meg.

Ma, amikor szinte teljesen szekularizálódtak az európai társadalmak és a keresztyén egyház egyre többet veszít korábbi szerepköréből, a keresztyén vallás, illetve teológia értékválsága pedig állandó téma a posztmodern filozófiában, a spiritualitás az irodalomban tör utat magának. Miközben a vallás mint szociális alakzat mindinkább háttérbe szorul, egyre nagyobb az igény a vallásos tapasztalatokra. A modern irodalom nem tud megenni az Isten-tematika nélkül, amely gyakran az Isten-hiány vagy a lét értelmetlenségének témájaként jelenik meg benne. Az irodalomban érintett transzcendens vonatkozás a mindenkori társadalom lelkületének tükörképét vetíti elénk: míg az irodalom a kérdező embert állítja központba, addig a teológia az embert keresi, őt kívánja megszólítani a lét kérdésére adott válaszával. Ebben rejlik az irodalom és a teológia kapcsolatának lényege és ebben lesz nyilvánvalóvá egymásra figyelésük szükségessége.

Az irodalom és a teológia kapcsolata egységes tudományterületként európai viszonylatban a német nyelvterületen kezdett kifejlődni a 70-es években, és pedig három jeles tübingeni kutató: Hans Küng, Walter Jens, Karl-Josef Kuschel együttműködésével. Ennek az együttműködésnek egyik nagyszabású mérföldköve az 1984-es tübingeni konferencia, amelyet több találkozó követett, majd pedig húsz év múlva, 2004-ben került sor még egy nagyszabású eszmecserére. Az 1984-es konferencia óta a teológia és az irodalom interdiszciplináris találkozása rendkívül termékeny, önálló kutatási területté nőtte ki magát, s ez egy új kutatónemzedék megjelenését eredményezte. A húsz év alatt bekövetkezett fejlődést aligha lehetséges átfogni, feldolgozni a maga komplexitásában. E két évtized folyamán átfogóan és részletesen feldolgozták a klasszikus és a modern, illetve a kortárs irodalmat a vallási recepció szemszögéből. A végbemenő folyamatoknak három irányát emelhetjük ki: 1. a kutatók látóköre egyre széleseedik az irodalmi elemzéstől a komplex esztétikai vizsgálódásig (színház, film, média stb.); 2. a recepcióelmélet egyre inkább meghonosodik a teológiában; 3. a bibliai anyagot egyre inkább irodalmi nyersanyagként használják fel a teológiai és antropológiai alapkérdések kutatására.

A két diszciplína kölcsönös kapcsolatát és sajátos módszereit természetesen nemcsak német nyelvterületen kutatják – gondoljunk csak az ismert magyarországi kutatókra, Reisinger Jánosra, Szvatecska Nándorra, Kovács Árpádra, Bognár Dániere –, de ez a fajta kutatás Németországban, pontosabban Tübingenben kapott intézményi háttérrel, és ez hozzájárulhatott a kutatás jelentős kiszélesedéséhez, amely világszínvonalú tudományos munkát tett lehetővé, s amely ma már külön interdiszciplinaritás, nemzetközi és ökumenizmus szakterületté vált. Bizonyíték erre a Tübingeni Eberhard Karls Egyetem több szakirányú előadás-sorozata is.

A téma kutatása Tübingenben történt, ahol alkalom nyílt kapcsolatba kerülni az alapító tagokkal és az aktív tudományos munkatársakkal, illetve részt venni konzultációkon és előadásokon. A kutatás célja ez volt: megalapozni ezt a hát-

tértudást a magyar szakirodalom számára, és ezzel elősegíteni az erdélyi magyar tudományosság felzárkózását is a németországi kutatásokhoz, illetve annak tágabb európai kontextusba való helyezéséhez. Magyar területen főleg a Biblia és az irodalom témáját kutatják.

Az irodalom iránt érdeklődő teológusok egyre nagyobb jelentőséget kezdenek tulajdonítani a témának. Eddig főleg az irodalomtudomány területén, főleg a komparatizistikában sikerült elérni nagyobb eredményeket. Ezt talán az is magyarázza, hogy a bibliai hermeneutika modellként szolgált az irodalmi hermeneutika számára. A munkák nagy része szintén német szerzők tollából származik, mint például Jauß és Gadamer.

Az irodalom és teológia, a könyvek és Könyv kapcsolatát tárgyalva nyomatékosítanunk kell e két terület kölcsönösen egymásra utaltságát, ugyanis enélkül önértelmezésük nem lehet megfelelően komplex. Ilyen értelemben a Biblia ismerete és értelmezési hagyománya nélkül az irodalomtudomány sem tudja megfelelően értelmezni a modern irodalom igen sok művét. Ekképpen a teológia is elkerüli a találkozást a mindenkori emberi valóságértelmezésének egyik legfontosabb közegével, amikor nem veszi figyelembe az irodalmat és elzárkózik a bibliai szövegek azon értelmezési módjai elől, amelyek nem felelnek meg a hagyomány kánonjának, de mégis jogosak.

A Biblia kollektív tudásunk meghatározó pontja és a zsidó-keresztyén egyetemes kultúra alappillére. Ebből adódóan a nyugati irodalom erősen zárt keresztyén világmépben mutatkozik meg. A Biblia alakjai, történetei, hasonlóan a mitológiai történetekhez, beépültek a nyelvbe, és szervesen átszövik azt. Az irodalom nagy részét nem is lehet mélységében megérteni alapos bibliaismeret nélkül. Viszont szekularizálódó világunkban a bibliai nyelvezet hamarosan kódolttá válik, amelynek már sokan nem értik másodlagos, harmadlagos jelentését, üzenetét. Az irodalom által azonban eljut több emberhez, és némelyek előveszik az eredeti szöveget is, mint ahogy – ha szükséges – utána szoktunk nézni, hogy ki is volt és mit is tett egy-egy ismeretlenebb mitológiai személy.

Amiatt, hogy manapság egyre inkább esztétizálódnak mindennapi tapasztalataink, és hogy életterünkben is bekövetkezik a hagyományok pusztulása és a kulturális pluralizmus, a médiaforradalom pedig feldolgozhatatlan információk tömegével áraszt el, sokkal erősebben kellene munkálkodnunk egyfajta esztétikai teológián. Az ilyen teológia leleplezi a szép látszatát, a hamis boldogságigéreteket, az önfelmentő rituálékat. A keresztyén hit akkor válik esztétikává, ha az életre kelti emberek érzékenységét, megtöri a szokások reflexeit, félretolja a sémákat, és a maga ősi, autentikus tapasztalatait új gesztusok, szimbólumok és rítusok által szólaltatja meg. Az esztétizálás általános elterjedése azt jelenti Jézus Krisztus üzenetét illetően, hogy kultúránk jelenlegi kontextusában mindazt, amit ő a keresztyének számára jelent, nem lehet kizárólag a hagyományos katekézis útján közvetíteni – sem befelé, sem kifelé. Sok esetben már az elsődleges vallási szocializáció sem működik: a vallás üzenetei nem közvetlenül, személyközi kapcsolatok által terjednek. A folyamat visszafordításához nem

elég hosszasan siránkozni az uralkodó állapotokon. Csak a nyílt párbeszéd segíthet, a jelen fejleményeihez való konstruktív hozzáállás. Ezért is kell nagyon komolyan vennünk a teológia és az esztétika közötti hídépítés szükségességét. A bibliai szövegen alapuló igehirdetés, az egyház liturgikus hagyományai, a keresztyén diakónia gyakorlati tevékenysége és az abból származó erő természetesen továbbra is nélkülözhetetlenül fontos marad. Ehhez azonban társulnia kell annak az esztétikai érzékenységnek, amely figyel arra, hogy Jézus Krisztus miként lehet jelen a kultúrában. Másrészt pedig, a kérdést megfordítva, kutatnunk kell, hogy a Jézusról szóló egyházi, teológiai beszéd miként formálhatja a művészek által megközelített Názáretit, illetve mikor kell esetenként ellene szólnia ennek a beszédmódnak, és mikor kell kritikus-produktív párbeszédet kezdeményeznie. Jauß szerint az esztétikai tapasztalat azzal segítheti elő a vallási tapasztalatot, hogy hidat épít a mai ember számára már idegenné vált hit szövegvilágához, azaz közvetít a két horizont között. Erre a teológiai exegézisnek is szüksége van, ha szabályosan végre akarja hajtani a gadameri hermeneutika három lépését: a megértést, az értelmezést és az alkalmazást.¹

A teológia természetéből eredően dialogikus tudomány: mint tudományos elmélkedés az Istenről szóló emberi beszéd lehetőségeiről és határainról, nem tud megenni a filozófia, a szövegkritikai filológia és a történetkutatás szempontjai nélkül. Ezek mellett pedig az aktuális „divattudományok” is dialógusba lépnek a teológiával, és ezek sokat elárulnak az adott kor szellemi állapotáról. Ha a teológia összehangolni szeretné saját céljait a mindenkori társadalmi jellel, érzékenyen kell reagálnia ezekre az áramlatokra, és a velük való dialógusban kell újraértelmeznie és kijelentenie mindazt, ami a sajátja. Ezt fogalmazta meg a II. Vatikáni Zsinat is, amikor a *Gaudium et spes* pasztorális konstitúciójában ezt vallja az egyház céljáról a jelen társadalomban: az egyháznak hangsúlyt kell fektetnie arra a kötelességére, hogy az idők jelei után kutasson, és azokat az evangélium fényében értelmezze.

A harmadik évezredben a globális világkultúra idejét éljük. A világirodalom és a világvallások a keresztyén önreflexió új viszonyítási pontjaivá váltak. A válás többértelműségével való szembesülést nem lehet kiiktatni az irodalomból. Az irodalmárok közvetítése nélkülözhetetlen a globális kulturális és vallásközi dialógusban.

Ha a 20. század irodalmáról beszélünk, fontos tudatosítanunk, hogy hatalmas változások történtek: átváltottunk az újkori-felvilágosult-modern világnézetéről a posztmodern világnézetre, amelyben az emberrel és a társadalommal, a világgal és Istennel kapcsolatos meggyőződések, értékek és eljárásmodok egymással nem érintkező nézőpontok révén kerülnek a különböző diszkurzusok terébe.

Hogyan kell értelmeznie magát a teológiának és az egyháznak az irodalom fényében? Milyen szerepet játszik általában a vallás és különösképpen a teológia

¹ Ld. Jauß, Hans Robert: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris, Budapest 1997, 373.

a világunkat érintő mélyreható és hosszan ható változások feldolgozásában? A teológia az irodalom érzékeny terében keresi a lehetőségeket, hogy diagnosztizálhassa saját hiányait és elhajlásait, és hogy új formáit fedezze fel a vallási élménnyel való érintkezésnek. Azt keresi, hogy az autonóm, a magát – az esztétikait kivéve – semmilyen tekintélynek és uralomnak el nem kötelezett irodalom milyen új lehetőséget nyit a vallás integrációjának a modern eszmék világában. A teológia éppen azokat az alapokat keresi az irodalomban, amelyekkel nem beszél el a mai kor emberének feje fölött. Az irodalomtól pedig azt várja el, hogy amit Isten fényében mond el az emberről, azt az irodalom kihívásként értelmezze. A teológia és az irodalom kölcsönösen jelentenek egymás számára kihívást. Mit ad az irodalom? Megvilágítja az emberi élet határeseteit, és ezáltal lehetőséget biztosít a teológusoknak arra, hogy új szemszögből beszéljenek Istenről. Nagyon fontos az alázat mindkét szakterületen. A teológia esetében még nagyobb óvatosságra van szükség, mert a vallás a kinyilatkoztatás-közvetítés egyedüli birtokosának tartja magát, de ez nem teheti a képviselőit vakokká és járatlanokká a valós életben.

Jézus recepciója a világirodalomban a legtöbbet kutatott kérdések közé tartozik a teológia és az irodalomtudomány határterületén. Ez az ábrázolás annyira komplexsé és differenciálttá vált a 20. század német irodalmában, de nemcsak itt, hogy Jézus irodalmi reprezentációjának történetének rövid összefoglalása szinte lehetetlen vállalkozás.

A Jézus-kép tekintetében végbement az Albert Schweitzer-féle reform, valamint Bultmann mítosztalanítási kísérlete is. Ezek mellett a társadalmi események is nagymértékben alakították a Jézus-kép körvonalait. A II. világháború és következményei felerősítették a teodícea kérdését. A mindenható, jóságos Isten képét nehezen lehetett összeegyeztetni a társadalomban bekövetkezett szörnyűségekkel. Ezért Isten tehetetlen szemlélőként jelenik meg a közgondolkodásban, és ez a neki tulajdonított tehetetlenség miatt elveszti korábbi funkcióit, és háttérbe szorul. Isten halott – Jézus él! – vélték. Egyre erősebb azonosulás figyelhető meg Jézussal, miközben egyre inkább kidomborulnak Jézus emberi vonásai és szociális törekvései.

A közelmúlt Jézus-reprezentációja, miközben átsöpört rajta az esztétizálás hulláma, több változáson is keresztülment, az evangéliumi parafrázistól az indirekt Jézus-regényig. A közvetett és figurális Jézus-ábrázolás már nem a történeti Jézus vallásos megjelenítésére törekszik, hanem arra, hogy ismét jelenvalóvá tegye az egykor közöttünk élt Názáreti Jézust. A historizáló novellák napja leáldozott. Jézus váratlan és meghökkentő módon jelenik meg az írásokban, a mai életvalóság kontextusában. A 20. század írói számára Jézus a kényelmetlen, a rebellis, a provokatív jelenlét archetípusa, olyan hivatkozási pont, amely könnyörtelenül leleplezi az utópikus ideál és a szörnyű valóság közötti szakadékot, és azt az árulást, amelyet éppen az ő nevében követnek el. A modern keresztény irodalmat áthatja az a meggyőződés, hogy Jézus Krisztust és az ő ügyét nem merevíthetjük gondolati, nyelvi és képi mintákba, hanem mindegyre meg-

újulva kell mutatkoznia a világ és az ember konkrét létfeltételei között. Az írók türelmetlenül tekintenek a keresztyénségre, és olykor kíméletlenül leleplezik az adott keresztyén egyház reális állapotát.

Az 1945 utáni német irodalomban Walter Jens munkássága tükrözi az egyik legkiemelkedőbb kivitelezésben az esztétikai elmélet és az esztétikai gyakorlat egyesítését, éspedig Jézus ábrázolásának problematikájában. Gondolunk itt az ábrázolási formák és technikák reflektálására, valamint a modern irodalomértelmezésre és Jézus alakjának tulajdonképpen reprezentációjára. Látásmódjára és nézeteire nagy hatással volt a II. világháború és az azt követő társadalmi, politikai események: a hidegháború, az atomfegyverkezés stb. Szociális érzékenysége és felelősségvállalása írásaiban is tükröződik. Megerősödött benne a keresztyén közéleti elkötelezettség és felelősségvállalás, és nemcsak teológiai, hanem gyakorlati vonatkozásban is reflektált a politikai kérdésekre. Kilépett a költői alkotószoba zártságából, és egyszerre lett keresztyén és politikai író.

A megfeszített és feltámadt Názáreti Jézus Krisztus portréja, amelyet *Herr Meister*² című alkotásában rajzolt meg, új társadalmi kontextusba került írásaiban s meghatározza politikai és teológiai irányelveit. Számára Jézus alakjának értelmezésében kulcsfontosságú és irányadó Máté evangéliumának 25. fejezete. Erre sokszor utalt írásaiban, mondatait pedig mottóként is használta. Ez a sarkalatos szövegrész normateremtő volt számára, megszabta politikai cselekvésének irányát az egyházban és a társadalomban, segített neki megítélnie az uralkodó állapotokat. A jensi „krisztológia”-ról csakis annak a Krisztus-inkognitónak jegyében lehetséges beszélni, amelyet ő Máté 25 alapján ír le annak mindennemű gyakorlati következményével együtt: Jézus jelenlétét újra és újra fel kell fedezni, gyakorta egészen szokatlan összefüggésekben és alakokban; Krisztus ott rejtőzik a sok névtelen, ismeretlen, jelentéktelen és peremre szorított emberben.

Számára Máté evangéliumának 25. fejezete a keresztyén cselekvés normáinak meghatározása, és úgy látta, hogy az Újszövetségnek nincs még egy ilyen része – még az irgalmas szamaritánus története sem ilyen –, amely az ember és Krisztus közelségének ennyire exkluzív kritériumává tenné a könyörületesség gyakorlatát, éspedig úgy, hogy ezt ki is élezi az örök élet és örök kárhozat dualizmusával. Walter Jens ezzel a fejezettel és az Irgalmas szamaritánus történettel domborítja ki a megfelelő keresztyéni magatartást. Teológiai értekezései a lent-ről kiinduló krisztológiához állnak közelebb, ugyanis Hans Küng nagymértékben meghatározta nézetei kialakulását, és azt vallotta, hogy a keresztyénség nem valami örök ideával, magasztos dogmával, nem is valami erkölcsi elvvel azonos, hanem egy konkrét történelmi személlyel. A „mi lenne, ha Jézus ma visszajönné?” kérdése új válaszokra és új állásfoglalásra provokál. Jézus személye „zavaró tényezőként” van jelen.

Jézus alakját és üzenetét az őt körülvevő emberek tükrében, az úgynevezett tükörfigurák segítségével elevenítette fel. E figurákkal az alternálás technikája

² Walter, Jens: *Herr Meister. Dialog über einen Roman*. Piper Verlag, München 1963.

által is lehet azonosulni. Ezek a mába hozzák az *akkort*, és mindnyájunk számára égető kérdéseket tesznek aktuálisakká. Mit tettem volna én Péterként, Máriaként, Pilátusként, Júdásként? Mit és hogyan cselekszem ma? Hétköznapijaimban hányszor és miként válok Péterré, Máriává, Pilátussá és Júdássá? Ugyanakkor egyszerre tekinthetjük a passiótörténet szereplőit tetteseknek és áldozatoknak. A kettős nézőpont kérdése arra is int, hogy óvakodjunk szélsőséges ítéleteket hozni, fekete-fehér séma szerint láttatni a világot. Nem szabad éles határvonalat húzni tettes és áldozat közé. Ezt bizonyítják a 20. század történései is.

Ezt a sajátos aktualizálási technikát Walter Jens bibliafordításában is nyomon követhetjük. A bibliafordítás, amilyen régi kezdeményezés, épp olyan szerteágazó is a célszövegtől kezdve a publikum-orientált szövegig, beleértve a stílusesszüközöket és a formai sajátosságokat is. Jens fordítása egyedi vonásokat mutat ebben a sokszínűségben. Egyedisége abban rejlik, hogy fordítási módszereibe beleviszi a szóbeli közlés sajátosságait. Mivel a bibliai hagyományok szóbeli hagyományként éltek a könyvek lejegyzett és véglegesített formája előtt, a fordítás szövegének is élnie kell, meg kell szólítsa az olvasót. Vissza kell adnia a hallás élményének hatását, hogy a mai ember megszólítottan tudja érezni magát, és hogy a Biblia eredetiségét újra aktualizálni tudja. Foglalkozott a keresztyén prédikáció kommunikációs formájával, amely lassanként az egyetlen olyan megnyilvánulás, amely valamelyest még magában tükrözi az antik beszédek művészetét. Fordításán erős retorikai hatás érvényesül, és a mondatszerkezetek és szóhangzás által ritmikus prózát teremtett.

Walter Jens szerint a fordítás mibenléte nem abban áll, hogy a görög szavakat némettel helyettesítjük, hanem abban, hogy olyan gondolatokat tudunk felébreszteni a német fejekben és szívekben, mint amilyenek azokban ez emberekben támadtak, akik kortársként hallgatták Jézus szavait, illetve ezek a gondolatok a hajdani hatást gyakorolják a mai olvasókra. Egy-egy szó, fogalom fordításának jelentőségét a *παράδωμι* ige kapcsán tárgyaltuk, valamint az öszszehasonlított igeversek elemzésénél. Bemutattuk azt is, hogy Luther bibliafordító tevékenysége miképpen hatott Jens munkásságára. Ő méltatta Luther korszakalkotó fordítását és annak jelentőségét az egységes német nyelv kialakulásában.

A dolgozat központi kérdésköre a tettes-áldozat és a bűn-bűnösség problematikája, amely erőteljesen jelentkezik Walter Jens munkásságában. Ez nem meglepő, mert, kérdéskör a modern német irodalom egyik leggyakoribb témája. A II. világháború súlyos terheit, a hidegháború időszakát, illetve a Kelet- és Nyugat-Németország kérdését többoldalú megvilágításban dolgozta fel. Az 1945 utáni időszak múltat feldolgozó kísérleteivel, a bűn kérdésének és az emlékezés szükségességének hangsúlyozásával máig maradandó és aktuális gondolatokat fogalmazott meg. Nálunk a II. világháború és a kommunista múlt feldolgozására tett kísérletek területén találhatunk párhuzamot erre.

A teológia és az irodalom egyetért abban, hogy a fel nem dolgozott bűn nyomasztólag hat a jövőre. Felmerül azonban a kérdés, hogy miként lehet feldolgozni a bűnös múltat. Az irodalom itt tudatosan érzi magát olyan eszközhöz, amely néven nevezi a bűnt. Walter Jens – a kor irányzatának megfelelően – az emlékezés szükségességét emeli ki. Az emlékezés és a kényszeres felejtés feszültsége azonban, amint azt az elemzett műveiben láthatjuk, nem olyan egyszerű kérdés, mivel nem mindenki akar emlékezni és nem mindenki szereti, hogy folytonosan arra emlékeztetik, amit felejtteni szeretne. A modern kor irodalmát a büntelenség kényszeres képzelete jellemzi.

Kétségtelen, hogy a teológia és az 1945 utáni irodalom egymásra van utalva az etikai-egzisztenciális bűn és annak feldolgozása tekintetében. Míg az irodalomban igen mély a bűnre való emlékezés kérdése, az mégsem cserélhető fel a bűn feldolgozásával és attól való megszabadulással. A teológia reménykeltő utat ígér a bűn feldolgozásában, és elfogadja az önvizsgálat, bünbánat és a megtérés lehetőségét, amely hiányzik az irodalomból, ahol nincs válasz a megváltatlanság fájalmára. Az irodalom ugyanakkor feltárja azt a belső, lelki feszültséget, amely az egyént és a közösséget nyomasztja, s így a teológiának az a feladata, hogy megszólítsa az egyént és a közösséget.

Walter Jens a legbűnösebb emberként számon tartott személyt, Júdást állítja irodalmi alkotásainak középpontjába. Ismerve a Júdás-problematika társadalmi, egyháztörténeti és teológiai értelmezését, újra nyilvános vitát kívánt nyitni a témáról. Nyitva hagyja a kérdéseket, mintha csak hangosan gondolkoznék, és ezzel felszólítja az olvasót, hogy nézzen szembe a feltárt gondokkal. A Júdásról szóló esettanulmányai elgondolkodásra készítetnek és állásfoglalást sürgetnek. Az irodalom ebben az esetben is lehetőséget ad a látszólag ismert szövegek kritikai újraolvasására, és jelenkori kérdéseink felfedésével párbeszédkapcsolatba kerülhetünk Júdás bibliai történetével.

A Júdás-tematika különösen Jézus jelentősége tekintetében provokál vitát. Walter Jens nem kíván véglegesen letisztázott képet alkotni Jézusról. Inkább arra ösztönzi az olvasókat, hogy az általa felvázolt lehetőségek szerint saját maguk formáljanak képet róla. Azáltal, hogy rehabilitálja Júdást, arra készítet, hogy kiálljunk Jézus mellett, és megvalljuk őt. A Júdás-kérdésnek jelentős szociál-etikai vetületei vannak. Ez a bűnbakok, kívülállók és a társadalmi ellenségkép képviselőinek oly nehezen feldolgozható problémájára utal, s míg Jens a Júdás-kérdést tárgyalja, éles vonalakkal rajzolja meg a Júdás és a zsidó nép közti képzettársítás és az abból származó társadalmi következmények képsorát: az keresztyén antiszemitizmusból fakadó zsidó antipátiától az antiszemitizmusig, majd ennek következményéig, a 20. századi holokausztig. Megdőbentő arra gondolni, hogy az út Golgotától Auschwitzig vezet. Walter Jens tükröt tart a keresztyén vallás elé, ahol önmagunkkal kell szembenéznünk és önmagunkat kell felülbírálnunk. A Júdás-hagyomány hatástörténetéhez tehát az is hozzátartozik, hogy a megvetett Júdás a zsidókkal azonosult. Ezáltal lesznek Júdás, és áttételes módon a zsidók a keresztyén antiszemitizmus tárgyaivá és így a Júdás-

kérdés nemcsak magáról Júdásról szól, hanem általában a Júdásban megszemélyesített zsidó ellenségképről is.

A kérdéskör központjában az árulás áll. A jánosi zsidó-kép olyan hagyományt örökített meg, amely napjainkig kihat, s melyben Júdás Jézus kritikus-szkeptikus ellenképeként jelenik meg: áruló és tettes. Júdás alakja túlméretezett jelentőséget kapott a keresztyénség által formált tudatban.

Walter Jens azt kívánja tudatosítani, hogy Jézus többször is keresztre feszítetett a történelem során, kezdve a középkori pogromoktól a Harmadik Birodalomban elszenvedett mártíromságig. A többször is keresztre feszített Messiás inkognitóban szenved együtt a zsidókkal.

Jens minden műve a tettesek és ártatlanok merev szétválasztásának gondolata ellen foglal állást, és feltárja ennek kérdéskörét. A Júdás-ügy új értékelésével a hagyományos ítéletmintát akarja megingatni. Megszüntetni kívánja az öröknek tűnő dualizmust az emberek fejében. Meg akarja mozgatni az ellenséges „másik” konstrukciójának kényszerét. Vádat emel a hagyományos ítéletsablon ellen, amely egyeseket a perifériára szorít, megbélyegez és elátkoz. Így vált Júdás is a „mindenféle más” képviselőjévé. Az ő boldoggá avatásának (irodalmi) ötlete az előítéletek megszüntetését s így az elítéltek felmentését jelképezi. Walter Jens szükségesnek látta megingatni az üdvtörténetben gondolkodó teológiát, amely stabil ellenpólusba úzi saját kárhozattörténetét, saját áldozatait: itt a jó és ott a rossz; itt a kegyes, ott az elvetett; itt az Istennek tetsző, ott az Istennek nem tetsző. A teológia feladata az, hogy válaszoljon ezekre az asszociációkra, hogy elgondolkodjék és felülbírálja a mindenkori aktuális helyzetet.

A Júdás-kérdés a maga elemzett komplexitásában a zsidó-keresztyén dialógus egyik fontos pontja is. *Júdás evangéliumának* a megtalálását és nyilvánosságra hozását például örömmel fogadták zsidó körökben. A vallásközi dialógus másik szimbolikus alakja Ábrahám, aki kapocs lehet a három nagy monoteista vallás közeledéséhez. Ennek a dialógusnak a lehetőségeit Jens Lessing *A bölcs Nátán* művének gondolata alapján tudja elképzelni: a szeretetben kell versengeni egymással.

Kitekintés

A dolgozat utat nyit a magyar irodalmi vonatkozások további vizsgálatához, összehasonlításra is alkalmas ismeretközlést tesz lehetővé. Bár az európai kultúra szellemi irányzatai átívelnek a határokon, egy-egy ország vagy nemzet sajátos szellemi töltettel bírhat. A németek által elindított II. világháború is ebben a sajátos kapcsolatban foglal helyet. Az ebből adódó többretegű problémakomplexum nagy hatással bírt az (erdélyi) magyar és német irodalom témaválasztására is. Mint láttuk, egyik ilyen kérdéskör a bűn, a tettes és az áldozat kérdése. Ez különös hangsúlyt kapott a német kultúrán belül.

Kitekintésként úgy látjuk, további kutatási téma lehetne, hogy miért éppen a Júdás-problematika lett annyira hangsúlyos német területen, és hogy ennek milyen megjelenési formái vannak a magyar irodalomban. Mi a különbség a két

irodalmi feldolgozás között, és mivel indokolhatók az eltérések? Milyen más bibliai alakok, illetve teológiai témák váltak uralkodóvá a kelet- és a nyugat-európai irodalomban? Miként érvényesül a történelem, az irodalom és a teológia kölcsönhatása?

További kutatási téma lehet még: más német szerzők párhuzamos, összehasonlító vizsgálata, illetve a témakör kiszélesítése különböző korszakok szerint; az iszlám és a keresztyénség közötti dialógus kérdése, amely egyre aktuálisabbá válik Európában.

A teológia és az irodalom kapcsolatának sajátos vonatkozásai valláspedagógiai szempontból is jelentősek. Bővebb kutatást igényelne az a kérdés, hogy ez az interdiszciplináris kitekintés milyen előnyökkel és lehetőségekkel bír a valóságoktatásban? Mit tudunk a német vallásoktatásból hasznosítani?

Eddigi kutatásaink alapján megállapíthatjuk, hogy az irodalmi anyag bevonásának nem idegen testként vagy futó illusztrációként kellene megjelennie a tanórákon. Különösen a lírai művekkel lehet elérni egy-egy tematika jobb megközelítését. Itt előnyösebb a kreatív, cselekmény-orientált metódusok alkalmazása az analitikus helyett. Ilyen módszer lehet egy történet továbbgondolása, a kulcsszavak kiemelése és azoknak csoportosítása, amely által több olvasat és értelmezési lehetőség áll elő.

Az irodalmi alkotások és íróik példaként, illetve példaképekként nyithatják meg az Istenről szóló lehetséges beszéd új dimenzióit. Segítenek a vallásoktatásban, a közösségi munkában, az egyetemi képzésben. Georg Langenhorst, a téma egyik kiemelkedő specialistája öt jó esélyt lát az irodalmi szövegekkel való foglalkozásban: szövegtükrözés, nyelvszenzibilizálás, tapasztalatbővítés, valósághoz való kapcsolódás, lehetőségre való utalás. Ideális esetben ez „korrelációt” tesz lehetővé a történetek között a kritikai, teremtő cserekapcsolat értelmében. Az irodalmi ábrázolások segítséget nyújthatnak ott, ahol hiányos a hitbéli tapasztalat.

Az irodalom jó szolgálatot tehet a más vallásokkal való találkozásra is, gyarapítja a vallás-, illetve felekezeti kapcsolatokot, és segíthet a másság megismerésében és elfogadásában.

Összesítve megállapíthatjuk, hogy Walter Jens munkássága nagyszerű lehetőséget kínált a teológia és az irodalom kapcsolatának megismeréséhez és a kapcsolat perspektíváinak felfedezéséhez. Az általa megjelentetett teológiai motívumok sokasága és sokszínűsége által sokféle területet járhattunk be. Teológiailag kidolgoztuk az irodalom által provokált teológiai kérdéseket, és így közvetett módon ráláthattunk a különböző korokra jellemző teológiai véleményekre.

Az irodalmi ábrázolás kapcsán lehetőségünk nyílt visszavezetni az értelmezést a teológiai vagy történelmi gyökerekhez. Így gyakran sajátos képzelettársítások nyertek igazolást, mint például a zsidók és Júdás összekapcsolásából eredő keresztyén antiszemitizmus, és annak szörnyű következményei a holokauszt idején.

A dolgozat azzal a reménnyel készült, hogy a feltárt anyag mind a teológusok, mind az irodalmárok hasznára válik. Az előbbieket új értelmezési módszereket ismertnek meg, az utóbbiak pedig felfedezhetik az irodalomban alkalmazott bibliai toposzok teológiai gyökerét, és olyan sajátos kérdések részletes teológiai elemzésével ismerkedhetnek meg, amelyek gyakran felmerülnek az irodalomban. De a dolgozat azzal a reménnyel is készült, hogy megszólítja a szélesebb olvasóközönséget is.

Deák Angéla

A II. Erdélyi Teológus-Doktorandusz Találkozó

Május 30-án került sor a Protestáns Teológiai Intézet tanácstermében a II. Erdélyi Teológus-Doktorandusz Találkozóra. Ezúttal Somfalvi Edit *Bibliai történetek szorongó gyermekek számára* című előadását hallgattuk meg, majd az általa megosztottokról folytattak a résztvevők élénk vitát. Előadónk fő kérdése ez volt: feloldhatja-e a bibliai történet a gyermekek szorongását? Válaszkeresésében először a szorongás lélektani hátterét tárta fel, majd a gyermekek testi-lelki-szellemi és hitbeli fejlődéséről, az agykutatás, valamint a történetmondás kutatásának újabb eredményeiről számolt be. A beszélgetés leginkább arra a kérdéskörre összpontosított, hogy a bibliai történeteket miképpen kell elbeszélni gyermekeknek, és a résztvevők konkrét példákkal szemléltették az azonosulás („közös a történetünk”) és szorongásoldás lehetőségeit.

A nap második felében arról folyt beszélgetés, hogy milyen lehetőségekkel lehet élni az ösztöndíjak, a konferenciákon való részvétel és a publikálás tekintetében; illetve arról határoztunk, hogy csatlakozunk a magyarországi Doktoranduszok Országos Szövetsége Hittudományi Szekciójához.

Simon János